

Tekst en wetenschap

Renkema, Jan

Published in:
Nederlands als taal van de wetenschap

Publication date:
1985

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):
Renkema, J. (1985). Tekst en wetenschap. In Grypdonck (Ed.), Nederlands als taal van de wetenschap (pp. 43-52). (Aula-paperback; No. 109). Utrecht: Het Spectrum.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright, please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Tekst en wetenschap

J. Renkema

Toen in 1981 in Nederland de eerste student tekstwetenschap aan de Universiteit van Amsterdam zijn doctoraalbul kreeg, probeerde iemand de Latijnse tekst op die bul te ontcijferen, las daar de woorden 'scientia textualis', en zei – althans zo gaat het verhaal – 'Ik dacht dat jij iets in taal- en literatuurwetenschap had gestudeerd, maar nu zie ik dat jij doctorandus bent in de textielwetenschap. Hoe zit dat?' Ondanks het gelach van de feestgangers was die verwarring met textiel zo gek nog niet. Tekst en textiel hebben beide te maken met het Latijnse woord 'textum', weefsel, geweven kleding. Een tekst is eigenlijk een weefsel van zinnen op papier of uitingen in een gesprek.

In de tekstwetenschap bestudeert men samenhangende gehelen van taaluitingen. Wanneer men echter publikaties op het gebied van de tekstwetenschap bestudeert, blijkt dat er ook sprake is van geheel andere vormen van samenhang. Het gaat niet alleen om de teksten zelf, maar ook om teksten in samenhang met de productie en de verwerking ervan. Of anders geformuleerd: het gaat om een sociaal-psychologische benadering van taalgebruik. Of nog anders geformuleerd: om de relatie tussen 'tekst-interne' verschijnselen en 'tekst-externe' elementen.

In deze bijdrage over het Nederlands als taal van de wetenschap wil ik graag vanuit tekstwetenschappelijk perspectief enkele opmerkingen plaatsen bij onderwerpen die steeds weer aan de orde komen in discussies over taal en wetenschap, namelijk: de vakterminologie, de kwestie Engels of Nederlands, en de klacht dat wetenschappers niet kunnen schrijven. Hierbij zal ik vooral aandacht besteden aan problemen rond wetenschapsvoorlichting.

Uit mijn omschrijvingen van tekstwetenschap blijkt al dat men dikwijls moet herformuleren, wil men op adequate wijze wetenschapsvoorlichting bedrijven. Wat u waarschijnlijk niet merkt, dat is de moeite die ik mij getroost om een aantal belangrijke tekstwetenschappelijke aspecten niet te vermelden. Ook dat niet-vermelden is een kenmerk van wetenschapsvoorlichting. In mijn geval kan ik slechts terloops aanstippen dat tekstwetenschap zich richt op teksten in gesproken en geschreven taal, en op literaire en

zakelijke teksten. De discussies over de verschillen tussen deze vormen van taalgebruik blijven hier achterwege. Ook de theoretische basis van de taalhandelingstheorie kan ik slechts in het voorbijgaan noemen, om nog maar te zwijgen van de oude wortels van de tekstwetenschap, bijvoorbeeld de retorica uit de klassieke oudheid. Hoe belangrijk de oude retorische principes zijn in het onderzoek naar produktie en verwerking van teksten hebt u al kunnen signaleren toen ik met een anekdote begon om uw aandacht op te wekken en toen ik zojuist van de klassieke stijlfiguur *preaeritio* gebruik maakte om veel belangrijke aspecten niet te vermelden door ze in het voorbijgaan te noemen.

Tekstproduktie en tekstverwerking

Voor ik doorga op een tekstwetenschappelijke benadering van de wetenschappelijke publikatie en de problemen rond wetenschapsvoorlichting, wil ik toch graag een tipje oplichten van de sluier die het onderzoek naar tekstproduktie en tekstverwerking bedekt. Neem bijvoorbeeld het volgende verzonnen krantenbericht.¹

De president van de Verenigde Staten vloog gisteren naar Moskou. Hij had een uitgebreide ontmoeting met de Russische leiders. Zij tekenden een overeenkomst voor nieuwe culturele uitwisseling. De president vervolgde zijn bezoek aan Europa met een vlucht naar Parijs.

Wil men de effecten van teksten onderzoeken, dan is inzicht vereist in de manier waarop teksten worden begrepen. Teksten worden altijd begrepen op grond van al aanwezige voorkennis. Lezers en luisteraars kunnen feiten uit teksten afleiden die er niet staan, maar die door de auteur kennelijk wel als gegeven worden voorondersteld. Anders gezegd: er staat in een tekst meer dan er staat. Daarom zijn ook de volgende vragen naar aanleiding van het krantebericht ongerijmd. – Is de president leider van een vogelkolonie? – Geeft de tekst informatie over de plaats waar de ondertekening plaatsvond? – Waarom zetten alleen de Russische leiders een handtekening? – Waarom werd de president bang? Niemand zal na het lezen van de tekst concluderen dat de Amerikaanse president vleugels heeft gekregen of dat hij op de vlucht sloeg naar Parijs. Op grond van onze kennis van de wereld leiden wij af dat bij de woorden ‘vloog’ en ‘vlucht’ het vliegen per

vliegtuig is bedoeld. In de tekst staat nergens dat de ondertekening in Moskou plaatsvond. Toch mogen we dit uit de tekst afleiden. In het volgende zinspaar slaat ‘zij’ alleen op de Russische leiders.

Hij had een uitgebreide ontmoeting met de Russische leiders. Zij toonden zich niet zo enthousiast.

Maar op grond van onze voorkennis over het sluiten van verdragen interpreteren we ‘zij’ in het eerste voorbeeld als terugverwijzend naar beide partijen, de Russische leiders én de Amerikaanse president. Merk ook op dat de laatste zin uitgaat van de vooronderstelling dat Parijs in Europa ligt, en dat het voor een goed tekstbegrip bijvoorbeeld ook noodzakelijk kan zijn dat men weet heeft van de positie van Frankrijk in de NATO en van protocollaire aspecten in presidentiële bezoeken. Op grond daarvan is te begrijpen waarom de Amerikaanse president na Moskou eerst Parijs en niet Amsterdam bezoekt. Bij tekstverwerking komt dus heel wat meer kijken dan een uitslag op een leesbaarheidsformule, of het effect van jargon.

Ook bij de tekstproductie kunnen soortgelijke opmerkingen worden gemaakt. Bij het schrijven – ik beperk me nu even tot schriftelijke communicatie – gaat het niet alleen om een duidelijk onderscheid tussen het verzamelen van gegevens en het opstellen van een tekstschema. Minstens even belangrijk zijn de beperkingen die de gekozen tekstsoort de schrijver oplegt, het beoogde effect van de tekst en de institutionele omgeving waarin de tekst tot stand komt. Bij dit laatste valt te denken aan eisen waaraan journalistiek taalgebruik moet voldoen (de institutie ‘media’) of de regels waaraan een opsteller van een juridische of ambtelijke tekst zich heeft te houden (de instituties ‘rechtspraak’ en ‘overheid’). In deze korte bijdrage kan ik hier niet uitgebreid bij stilstaan.

De wetenschappelijke publikatie

Tekstwetenschappelijk onderzoek naar wetenschappelijke publikaties richt zich niet alleen op tekst-interne elementen als woordgebruik, zinsbouw en compositie, maar ook op tekst-externe verschijnselen, bijvoorbeeld de invloed van de institutie wetenschap

op de tekst en het functioneren van de tekst. Ik herhaal nog een keer dat het bij dit type onderzoek gaat om de relatie tussen tekst-interne elementen en tekst-externe verschijnselen. Anders blijft men steken in al dan niet fraaie beschrijvingen van tekst-interne verschijnselen of globale opmerkingen over de situatie waarin een tekst geproduceerd of verwerkt wordt.

Het is hier niet de plaats om uitgebreid in te gaan op kenmerken van wetenschappelijke teksten. Graag verwijs ik naar het werk van Roman Ingarden uit 1968 *Vom Erkennen des literarischen Kunstwerks* over het verschil tussen literair en wetenschappelijk taalgebruik, of naar het proefschrift van Ankersmit uit 1981 waarin het taalgebruik van historici semantisch wordt geanalyseerd. Voor detailstudies zij ook verwezen naar Buddleston (1971) die *g i*:tactische kenmerken van Engelse wetenschappelijke teksten heeft onderzocht. Zie in dit verband ook het artikel van Ulijn (1979).

Ik beperk mij nu liever tot enkele opmerkingen bij een bepaalde tekstsoort, namelijk het wetenschappelijke artikel waarin verslag wordt gedaan van experimenteel onderzoek. Hierbij kan aan problemen rond wetenschapsvoorlichting duidelijk gemaakt worden dat tekstwetenschap naast een theoretische ook een toegepaste component heeft.

Vakterminologie

Laten we eens één veel bediscussieerd verschijnsel aan een nadere beschouwing onderwerpen: het gebruik van vaktermen. Aan dit relatief eenvoudige verschijnsel valt veel te illustreren. Jargon wordt algemeen aangeduid als het kenmerk van wetenschappelijke publikaties. Men vergeet dan dikwijls dat ook sportverslagen of rechtszittingen veel vaktermen bevatten. En men vergeet ook maar al te dikwijls dat jargon noodzakelijk is voor communicatie tussen vakgenoten. Vaktermen zoals 'transformationele grammatica' of 'inferentie' of 'institutie' zijn eigenlijk afkortingen voor bepaalde theorieën. En het zou de wetenschappelijke informatie-uitwisseling ernstig schaden wanneer theorieën telkens opnieuw moeten worden uitgelegd.

Maar, zult u zeggen, veel vaktermen worden juist door de vakgenoten in verschillende definities gebruikt. Inderdaad, maar ook dit is vaak niet te vermijden. Het wetenschappelijke bedrijf bestaat voor een belangrijk deel uit competitie tussen theorieën

waarmee min of meer dezelfde verschijnselen uit een verschillende invalshoek worden bekeken. Het verschil in invalshoek maakt dat aan, oppervlakkig gezien, dezelfde termen een verschillende inhoud wordt gegeven. Ik zal u niet vermoeien met de talrijke definities van het begrip 'tekst'. Ik wijs u liever op het feit dat het verschijnsel 'verschillende inhouden voor eenzelfde term' een wezenskenmerk van taal is. Neem een willekeurig alledaags woord als 'auto' of een iets minder alledaags woord als 'symposium'. Natuurlijk bestaan hiervoor beschrijvingen als 'zichzelf voortbewegend voertuig' en 'bijeenkomst voor wetenschappelijke discussie', maar deze omschrijvingen zijn dikwijls te algemeen. Wanneer ik u zou vragen de betekenis van deze woorden op papier te zetten, dan is de kans groot dat er veel verschillende aspecten worden genoteerd. Zo ook, maar dan opvallender gaat het met wetenschappelijke termen. Het aandringen op ondubbelzinnige terminologie is zeer begrijpelijk, maar wanneer we kijken naar 'produktiefactoren' binnen de institutie wetenschap dan zien we dat meerzinnigheid van vaktermen vaak onontkoombaar is in het proces van inzichtverwerving.

Speel ik nu advocaat van de duivel? Nee, zeker niet. De opmerkingen over jargon betroffen publikaties voor vakgenoten. Bij publikaties voor een breder publiek moeten er andere opmerkingen worden gemaakt. Toch spelen ook hier weer ingeslepen clichés een te belangrijke rol. Vaak hoort men de stelling verkondigen dat wetenschappelijk taalgebruik preciezer is dan alledaags taalgebruik. Maar als ik de terminologie in bijvoorbeeld taal- en literatuurwetenschap bekijk, dan is er op zijn minst reden tot twijfel. Vooral bij het populariseren van wetenschappelijk onderzoek is deze misvatting zeer storend. Men ziet dan vaak dat voor wetenschappelijke termen – waarvan wordt aangenomen dat ze een ondubbelzinnige betekenis hebben – een woord wordt gekozen dat er qua vorm dichtbij ligt, maar toch een andere betekenis of gebruikswaarde heeft. Het gaat nu niet om de overbekende voorbeelden als het 'zout' in het chemisch laboratorium en het zout in het keukenkastje. Er zijn subtielere voorbeelden als de statistische 'significantie' en het alledaagse woord 'significant', of het metaforisch gebruik van de term 'dieptestructuur'. In de vertaaltheorie staat dit verschijnsel bekend als de valstrik van de 'faux amis'. Bijvoorbeeld 'eventual' voor 'eventueel' of 'scholar-scholar' en 'anxious-angstig'. Wanneer men bijvoorbeeld het begrip 'agressie' uit de context van een psychologische theorie licht, en

het alledaagse woord 'agressie' kiest bij weergave van onderzoek voor een breder publiek, dan maakt men een – misschien onvermijdelijke – vertaalfout.

Tot zover enkele opmerkingen over vakterminologie. Graag wil ik nog twee discussie-onderwerpen aan de orde stellen, namelijk de veelgehoorde opmerking dat het Nederlands in wetenschappelijke publikaties wordt verdrongen door het Engels, en de veelgeuite klacht dat wetenschappers niet kunnen schrijven. En voor wetenschappers mag u volgens anderen ook invullen: ambtenaren, journalisten, VWO-leerlingen enz..

Engels als voertaal?

Laat ik voorop stellen dat het hier niet gaat om het Engels, maar om een 'scientific English' dat door 'native speakers' van die taal in het beste geval als een aardige variant wordt ervaren.

De vraag 'Engels (eigenlijk Amerikaans) of Nederlands' kan kort worden beantwoord. Als men een Nederlands vakwetenschappelijk artikel schrijft, wordt men slechts door een beperkt aantal collega's gelezen. Publiceert men in een internationaal erkende wetenschappelijke voertaal, dan heeft men vaak meer dan het tienvoudige aan lezerspubliek. Soms wordt die hang naar een groter publiek uitgelegd als ijdelheid of gezien als een poging om uitnodigingen te krijgen voor buitenlandse congressen. Belangrijker lijkt mij echter het beoogde effect van een tekst. Degene die verslag doet van onderzoek wil kritiek en suggesties. Om die kans te vergroten moet men niet alleen in het Nederlands maar ook in het Engels publiceren. En wat nog belangrijker is: de institutie wetenschap maakt internationale contacten noodzakelijk. Als nu het Latijn nog de wetenschappelijke voertaal zou zijn, dan zou men in het Latijn moeten schrijven.

Veroorzaken Engelstalige publikaties een verarming? Integendeel, ze zijn een verrijking van de mogelijkheid tot wetenschappelijke informatie-uitwisseling. Verarmen die publikaties onze moedertaal? Integendeel, als men tenminste de beide talen maar gescheiden houdt. Maar, kan men dan in Nederlandse publikaties de buitenlandse termen niet vertalen? Vaak wordt in dit verband verwezen naar de pogingen van taalpuristen in de Gouden Eeuw, die de Latijnse term 'literatura', een vertaling van het Griekse 'grammatikè', vertaalden met 'spraakunst', of naar de inspan-

ningen van toentertijd waardoor wij ‘onderwerp’ naast ‘subject’ hebben. Bij het verwijzen naar deze pogingen wordt veelal over het hoofd gezien dat het die taalpuristen er om begonnen was te bewijzen dat het Nederlands even rijk is aan uitdrukkingmogelijkheden als het Latijn. Nu, in de twintigste eeuw, behoeven wij dit bewijs niet meer te leveren. Alleen niet-taalkundigen discussiëren nog over primitieve en ontwikkelde talen.

Ik blijf het lastig vinden dat wij nu ‘spraakkunst’ naast ‘grammatica’ hebben. Van verschillende letterenstudenten – ook gevorderden – krijg ik antwoorden als: spraakkunst is de leer van het kundig spreken. En hoeveel leerlingen raken niet in verwarring omdat ze denken dat een meewerkend voorwerp ook echt moet meewerken?

Ze kunnen niet schrijven!

Deze klachten zijn zo oud, zo algemeen en onuitroeibaar dat het nu eindelijk eens tijd wordt om na te gaan of dit werkelijk het geval is en zo ja, waaraan dit dan ligt. Ik wil hier slechts twee kanttekeningen plaatsen.

Een belangrijke factor bij het taalgebruik in wetenschappelijke artikelen is niet de zinsbouw of woordkeus, maar de eis die qua opbouw aan dit teksttype wordt gesteld. In een verslag van een experimenteel onderzoek verwacht de geoefende lezer een vaste volgorde: van hypothesetoetsing tot discussie. Vaak echter wordt experimenteel onderzoek niet uitgevoerd in de volgorde zoals in het onderzoeksverslag staat aangegeven. Ik vermoed dat wetenschappelijke verslagen heel wat leesbaarder en informatiever zouden zijn wanneer er ook ruimte is voor het beschrijven van mislukkingen en frustraties. (Zie in dit verband ook Meadows). In het strakke model dat tegenwoordig vaak moet beginnen met maatschappelijke relevantie en dat moet eindigen met ‘further research is needed’ zit te weinig ruimte voor een persoonlijke inkleuring. Het model is gemakkelijk voor de lezer, maar de schrijver ervaart het maar al te vaak als een te strak keurslijf. Verhoging van de schrijfvaardigheid zou juist op de compositie gericht moeten zijn. Mijn tweede kanttekening betreft de onderwaardering bij wetenschappers voor onderwijs en het schrijven voor een breder publiek. Het schrijven voor vakgenoten alléén stimuleert de schrijfvaardigheid niet. Een goed verstaander heeft immers aan een half woord genoeg. Helaas wordt schrijven voor een breed publiek

vaak verward met populair-wetenschappelijk schrijven. Bij 'populair' denkt men meestal aan 'oppervlakkig' en bij 'wetenschappelijk' aan 'abstract'. Nogal logisch dat weinigen geneigd zijn om zich te verlagen tot oppervlakkig-abstract geschrijf. Ook het academisch beoordelingsbeleid waarin eigenlijk alleen de wetenschappelijke publikaties tellen is een rem op de aanzienlijke tijdsinvestering die het schrijven voor een breder publiek met zich meebrengt.

Tekenend in dit verband is het volgende. Als eindredacteur van het maandblad *Onze Taal*, een blad dat zich onder andere als doel stelt taalkundig onderzoek voor een breder publiek toegankelijk te maken, voer ik vele gesprekken met onderzoekers, met als eindvraag: 'Kunt u van uw onderzoek in het kort verslag doen voor een publiek van geïnteresseerde leken?' Heel vaak echter kreeg ik een vaag ontwijkend antwoord: te weinig ruimte, geen tijd enz.. Tot ik een paar keer doorvroeg. Toen kreeg ik antwoorden van het volgende type: 'Meneer de eindredacteur, een kort artikel voor een breder publiek kost mij naar verhouding veel meer tijd en inspanning dan een wetenschappelijk artikel. En bovendien, zo'n publikatie telt aan het eind van het jaar niet of nauwelijks mee bij mijn beoordeling.' Zolang de zaken er zo voor staan – en ik heb reden om aan te nemen dat het in andere disciplines niet veel anders is, hoewel ik met jaloezie kijk naar een tijdschrift als *Natuur en Techniek* – is er nog het een en ander te doen.

Vertalen voor een breed publiek

Tot besluit wil ik nog graag iets positiefs vermelden. Een voorbeeld van een mijns inziens geslaagde vertaling voor een breed publiek. Enkele jaren geleden vroeg de KNMP – de Koninklijke Nederlandse Maatschappij ter bevordering der Pharmacie – adviezen naar aanleiding van een ontwerp tekst over de werking en de bijwerking van geneesmiddelen. De ontwerpers hadden hun uiterste best gedaan voor het schrijven van een toegankelijke tekst. In literatuur over wetenschapsvoorlichting is bij nadere beschouwing eigenlijk bijzonder weinig te vinden over taal en voorlichting, maar de schrijvers hadden wel door dat aansprekende voorbeelden moeten worden gebruikt, dat beeldspraak effectief is, en dat niet alle finesses vermeld behoeven te worden. Ik citeer een passage.

Hoe ontstaan bijwerkingen?

Geneesmiddelen komen, op enkele hoge uitzonderingen na, allemaal in de bloedbaan terecht. Soms via de mond en het maagdarmkanaal, soms door middel van een zetpil of een injectie.

Het hart zorgt ervoor dat bloed en geneesmiddel door het lichaam worden rondgepompt.

De chemische structuur van het geneesmiddel kan worden vergeleken met een sleutel die past op een in het lichaam aanwezig slot. Daar waar de sleutel past, ontstaat een bepaalde werking. Jammer genoeg blijken er in het lichaam meerdere sloten te zijn waar de sleutel op past, waardoor er dus behalve de (bedoelde) werking ook (onbedoelde) bijwerkingen optreden.

Toch voldeed de tekst mijns inziens niet. De schrijvers waren nog te veel gebonden aan de beperkende schrijfgeregels van hun eigen vak. Na enkele adviesgesprekken schreven de auteurs een tekst², waarvan ik het overeenkomstige gedeelte hieronder afdruk.

Hoe ontstaan bijwerkingen?

Hoe komt het eigenlijk dat er bijwerkingen optreden? Het geneesmiddel komt bijna altijd in het bloed terecht. Zo wordt het door het hele lichaam verspreid. Op veel plaatsen kan het daardoor zijn activiteit ontplooien. Meestal is er maar één van de activiteiten gewenst. Vandaar de term bijwerkingen.

Het zou te ver voeren om hier tot in details aan te geven welke veranderingen zijn aangebracht. Maar ik neem aan dat dit voorbeeld voldoende illustreert dat er in wetenschapsvoorlichting ook andere verschijnselen aan de orde moeten komen dan vaktermen en zinsbouw. Aan het inzicht in die verschijnselen en aan praktische toepassingen die gebaseerd zijn op onderzoek, kan een bijdrage geleverd worden door een tekstwetenschappelijke benadering van wetenschappelijke publikaties.

Noten

¹ Meer informatie over tekstbegrip naar aanleiding van dit gefingeerd krantebericht geven R.C. Schank en M. Lebowitz: 'Levels of Under-

- standing in Computers and People', in 'Poetics', (9), 1980, p. 251-273.
2 Deze tekst is inmiddels verschenen als KNMP-folder 'Geneesmiddelen en bijwerkingen'.

Bibliografie

- F.R. Ankersmit*
'Narrative Logic. A Semantic Analysis of the Historian's Language',
(diss. Groningen), Krips Repro, Meppel 1981
- D.M. Bakker en G.R.W. Dibbets* (red.)
'Geschiedenis van de Nederlandse Taalkunde', Malmberg, Den Bosch
1977
- R. Beier*
'The use of passive constructions in English chemistry texts: Some
results of a corpus-based investigation and their relevance to the
teaching of ESP', lezing Congres 'Language for Special Purposes',
Wenen 1977
- P.K. Feyerabend*
'Hoe verdedigen wij onze samenleving tegen de wetenschap', in 'We-
tenschap en ideologie', Boom, Meppel 1978, p. 14-27
- R. Huddleston*
'The sentence in written English. A syntactic study based on an analysis
of scientific texts', Cambridge University Press, Cambridge 1971
- J. Hutchins*
'On the structure of scientific texts', in 'UEA Papers', nr. 5, september
1977, p. 18-39
- R. Ingarden*
'Vom Erkennen des literarischen Kunstwerks', Niemeyer, Tübingen
1968, p. 151-158
- A.J. Meadows*
'Development of Science Publishing in Europe', New York 1980
- C.A. van Peursen*
'De opbouw van de wetenschap', Meppel/Amsterdam 1980
- J. Renkema*
'Schrijfwijzer, handboek voor duidelijk taalgebruik', Staatsuitgeverij,
's-Gravenhage 1983
- R.C. Schank en M. Lebowitz*
'Levels of Understanding in Computers and People', in 'Poetics', (9),
1980, p. 251-273
- J.M. Ulijn*
'Le registre scientifique et technique et ses constantes et variantes
supra-linguistiques', in 'Fachsprache, International Journal of Lan-
guages for special Purposes', (1) 4, Braumüller, Vienne 1979, p. 126-153
- J. Willems*
'Hoe maak ik wetenschap begrijpelijk?', Coutinho, Muiderberg 1981